

Iz borbenog puta 12. slavonske proleterske udarne brigade

JOVAN KOKOT
Beograd, SFRJ

Prva borbena akcija brigade

Najstarija slavonska brigada — 12. slavonska proleterska udarna brigada — formirana je 11. listopada 1942. godine iznad sela Budić na Bučju kod Pakraca. Nakon nekoliko dana krenula je u prvu akciju. Oko 16 sati 19. listopada 1942. godine brigada je s tri bataljona, naoružana topom 65 mm, napala Podvrško, gdje se nalazilo 60 domaćih ustaša, koji su u toku 1941/42. izvršili teške zločine nad stanovništvom u selima Golobrdac, Šnjegavić, Čečavec, Rasna, Koprivna, Kujnik i Pasikovci. Ustaše su se nalazili u zgradi osnovne škole koju su preuredili za obranu. Od naoružanja imali su puške i puškomitraljeze. U napadu je učestvovao 2. bataljon, a 3. i 4. bataljon dobili su zadatak da blokiraju selo i spriječe bijeg ustaša u Novu Gradišku. Osim toga, bataljon je imao zadatak da spriječi eventualnu intervenciju neprijateljskih snaga iz pravca: Nova Gradiška, Slavonska Požega, Vilić selo i Orljavac.

Poslije četiri ispaljene granate iz vatrenog položaja 2. četa Drugog bataljona pod komandom Rade Markovića, iz sela Dereze, izvršila je energičan napad na školsku zgradu iz koje su ustaše, iznenađeni, otvorili mitraljesku i pušчанu paljbu. Upotreba partizanskog topa 65 mm imala je izvanredan moralni učinak na borce Drugog bataljona, a kod neprijatelja je to izazvalo pometnju i strah.¹

Poslije 90 minuta oštре borbe, ustaška je posada bila savladana, a Podvrško oslobođeno. U toku borbe poginulo je 15, a ranjeno 20 ustaša, dok se manji dio predao. Od 11 zarobljenih ustaša, osam ih je javno strijeljano. Istragom je utvrđeno da su ubijali i pljačkali imovinu stanovništva u okolnim selima. Usprkos mjerama osiguranja i blokadi neprijateljskog uporišta, dio ustaša uspio je probiti se u pravcu Nove

¹ Top su zarobili borci 1. bataljona 12. brigade u borbi s dijelovima 4. gorskog združenja na Vranom kamenu u blizini Daruvara. Godinu dana slavonski partizani vodili su borbu s ustašama, domobranima i Nijemcima bez artiljerije i minobacača. Najzad došao je i taj dugo očekivani dan da se napadi na neprijatelja vrše i iz topa.

Gradiške. Ustaški tabornik očajnički se branio do posljednjeg metka iz svoje kuće, u kojoj je na kraju izgorio jer nije htio prihvatiti poziv za predaju. Napadom na uporište u Podvrškom postignut je taktički uspjeh. Zaplijenjeno je 15 pušaka i manje količine ratnog materijala. Brigada je imala tri poginula i šest ranjenih boraca. Među ranjenima je bio i komandir 2. čete Rade Marković.²

Uz taktički uspjeh u Podvrškom, likvidacija ustaškog uporišta imala je i politički značaj jer ju je povoljno primilo tamošnje stanovništvo. Stanovništvo okupljenom nasred sela govorio je nakon borbe politkomesar 2. bataljona Čedo Grbić.³ Govorio im je o ciljevima NOB-a, borbi protiv okupatora, ustaša i tzv. NDH, o bratstvu i jedinstvu Srba i Hrvata i o »Seljačkoj slozi«, čije je temelje postavio Ante Starčević, a razvio Stjepan Radić. Najviše se zadržao na izdajničkom držanju vodstva HSS, s drom Vlatkom Mačekom na čelu. U potpunoj tišini seljaci su saslušali komesara, ali nisu javno osuđivali ustaške zločine. Iako su se držali veoma oprezno, nisu bili na strani ustaša. U suštini, oni su bili poštteni seljaci, a razloge njihovom ponašanju treba tražiti na drugoj strani. Dugo su živjeli pod snažnom propagandom vodstva HSS da je tzv. NDH zapravo njihova država i ostvarenje davnašnjeg sna Ante Starčevića.

Poslije Podvrškog, brigada je razvila vojnu i političku aktivnost u selima u trokutu između Nove Gradiške, Slavonske Požege i Slavonskog Broda. U toku noći 22/23. listopada 1942. brigada je ušla u tri veća hrvatska sela na periferiji Nove Gradiške u kojima dotad partizani nisu viđeni: Banićevac, Baćin Dol i Rešetari. Dok su Drugi i Četvrti bataljon čistili Banićevac i Baćin Dol od manjih ustaških grupa i policijskih stražara, Treći je bataljon raspršio ustašku stražu u Rešetarima i izbio do prvih kuća na periferiji Nove Gradiške, gdje je organizirao zasjedu. U toku noći naišao je putnički automobil u kojem su se nalazili visoki službenici Ministarstva šuma i ruda tzv. NDH. Službenici su zarobljeni, a automobil zapaljen.⁴

U zoru, 23. listopada 1942, brigada se povukla s periferije Nove Gradiške i do osam sati razmjestila po selima Oblakovac, Ivan Dol, Busnovi i Opršinci na potezu između Nove Gradiške i Slavonske Požege. Po naređenju Štaba brigade, 1. četa Trećeg bataljona postavila je zasjedu na cesti u blizini sela Oblakovac. Oko devet sati po jakom pljusku

² Pukovnik u mirovini, živi u Zagrebu, nosilac »Partizanske spomenice 1941«, u NOR-u bio komandir čete, komandant bataljona, načelnik štaba brigade i komandant brigade. Zbog svojih ljudskih vrлина bio je veoma omiljen među borcima.

³ Narodni heroj, član Savjeta federacije, jedan od organizatora ustanka u Slavoniji. U toku NOR-a bio komesar bataljona, komesar 12. brigade i 28. slavonske divizije. Poslije rata komesar korpusa i načelnik Službe bezbednosti u Komandi Zagrebačke oblasti. Bio je i ministar za trgovinu i industriju u vladi SRH. Član CK KPH i CK SKJ, savezni poslanik i predsjednik Ustavnog suda SRH.

⁴ U tom se trenutku u Novoj Gradiški nalazilo 900 njemačkih vojnika, a počela je izgradnja baraka za smještaj oko 10.000 njemačkih vojnika iz 741. njemačke divizije, koja je bila predviđena za ofenzivu u Slavoniji: Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje AVII), reg. br. k 1482-24/5; Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda (dalje: Zbornik NOR-a), tom V, knj. 9, dok. 77.

naišao je njemački kamion iz Nove Gradiške. Vratu je otvorio popularni mitraljezac Grga Sesar iz Starog Slatnika kod Slavonskog Broda. Od mitraljeskog rafala poginuo je njemački mitraljezac, koji se nalazio na krovu kamiona, a vozač i suvozač kamiona teško su ranjeni.⁵

U selima oko Nove Gradiške politkomesari su za tri dana održali oko 10 političkih zborova i više grupnih razgovora i sastanaka, s namjerom da se na dobrovoljnoj osnovi mobilizira što više seljaka hrvatske nacionalnosti. Iako su politički komesari govorili sa zanosom narodnih boraca, vidnih rezultata nije bilo: u brigadu se nije javio nijedan dobrovoljac. Očito da narod i omladina, iako nisu bili neprijateljski raspoloženi prema partizanima i čak osuđivali ustaške zločine nad srpskim stanovništvom, nisu bili spremni da se s puškom u ruci bore protiv okupatora i tzv. NDH.⁶

Prolazeći kroz sela, brigada nailazi na proglase i letke što ih je štampalo rukovodstvo HSS, u kojima poziva hrvatske seljake da budu mirni, da čekaju na završetak rata, pa da se tek tada opredjeljuju. Prema riječima Vladimira Bakarića: »Istina je da je Mačkov utjecaj na mase, koje su imale povjerenje u HSS, bio jedan od glavnih razloga što ove nisu stupale u borbu, i da je borba protiv toga utjecaja bila centralno pitanje daljeg razvitka ustanka u to vrijeme (druga polovina 1942. i 1943). Te su se mase mogle pridobiti samo uvjeravanjima i ukazivanjima na opasnosti koje za hrvatski narod u sebi nosi politika 'čekanja' koja zapravo znači podupiranje okupatora i njegovih slugu. [. . .]

Udaranje po Mačku s lijeva i s desna i svim mogućim sredstvima tupilo je borbu protiv ustaša i okupatorskih manevara da zavara narodne mase. Ta propaganda [. . .] nije pomagala ukazivanju na opasnosti od stava čekanja ili stupanja u domobranstvo i slično.«⁷

Na prodoru u istočnu Slavoniju, brigada je 23. listopada oko 15 sati izvršila pokret preko grebena Babje gore (Maksimov hrast, kota 616) i pred zoru 24. listopada stigla u Vrhovce, Škrabutnik i Vučjak. Tu se smjestila i osigurala od Slavonske Požege i Starog Petrovog Sela. Za dva dana teren je očišćen od manjih ustaških grupa i špijuna, a sa stanovništvom je održano nekoliko političkih zborova. Zadržavanje na prostoru Babje gore iskorišteno je za prikupljanje obavještajnih podataka i pripremu napada na željezničku stanicu Ratkovicu na pruzi Nova Kapela — Pleternica. Na stanici se nalazila posada od 40 domobrana, naoružana puškama i dva puškomitraljeza. Napad je izvršen 25. listo-

⁵ AVII, reg. br. 40h-33/3. Prema naknadnim informacijama iz štampe saznalo se da su obojica umrli od zadobivenih rana.

⁶ Vrhovni komandant NOP i DV Jugoslavije, drug Tito, u pismu Glavnom štabu Hrvatske od 7. travnja 1942. kaže: »Nastojte da u partizanske jedinice uvlačite što više Hrvata [. . .] Sve dok u vašim redovima ne prerastu Hrvati ne možete računati na potpuni upliv na hrvatske mase. Partizanske jedinice treba da zavoli hrvatski narod, a to će biti kada u njima preovladavaju Hrvati.« AVII, reg. br. 69071; reg. br. 102—1/2; Zbornik NOR-a, tom V, knj. 3, dok. 131. U to vrijeme 12. brigada brigada je imala 958 boraca. Od toga 864 Srbina, 79 Hrvata, 10 Čehoslovaka, dva Jevreja, dva Muslimana i jednog Nijemca. Arhiv CK SKJ (dalje: ACKSKJ), reg. br. 2816; AVII, reg. br. k. 1481—9/7.

⁷ V. Bakarić, Politički izvještaj CK KPH, Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, 71 i 72, Zagreb 1949.

pada oko 18.30. U napadu je učestvovala 1. četa Trećeg bataljona pod komandom Borislava Mioljevića. Nakon juriša, uporište je savladano za 30 minuta.

Bila je to, najvjerojatnije, jedna od najkraćih borbi 12. brigade u toku rata. Zarobljeno je 16 domobrana, a jedan je poginuo. Ostali su se razbjegli. Zaplijenjeno je 16 pušaka, jedan automat, 700 metaka i manje količine vojne opreme. U toku noći bataljoni su porušili 100 metara željezničke pruge i potpuno uništili željezničku stanicu i tvornicu marmelade. Konfiscirana je trgovačka radnja ustaškog zločinca (tabornika) Josipa Horvata.

Napad na željezničku stanicu Ratkovića snažno je odjeknuo u selima oko Pleternice i Slavonske Požege i pokrenuo njemačke, ustaške i domobranske jedinice protiv 12. brigade. O napadu na Ratkoviću obaviještene su 714. i 718. njemačka divizija u Banjaluci i Novoj Gradiški.⁸ Vojnu i političku aktivnost brigade na terenu između Nove Gradiške i Slavonske Požege pažljivo je pratila njemačka obavještajna služba, a kretanje brigade u neposrednoj blizini glavne željezničke pruge Zagreb — Beograd zainteresiralo je i komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj, generala Lüttersa, čiji se štab privremeno nalazio u Slavonskom Brodu, i opunomoćenog njemačkog generala u Zagrebu Horstenaau.

U desetodnevnom operativnom izvještaju opunomoćeni general izvještava vrhovnu komandu Wehrmachta: »Severno od Save u Slavoniji zaoštava se situacija zbog jačanja ustanka u najbogatijem delu zemlje između Save i Drave, gde se planski sprovodi koncentracija i organizacija komunističkih snaga. Komunisti nastavljaju sa uništavanjem železničkih pruga i stanica, vrše česte prepade na pojedina uporišta i likvidaciju hrvatskih posada. Na pošumljenim visovima slavonskih brda komunisti podižu uporišta sa kojih postepeno šire svoju delatnost, a cilj im je da stave pod svoju kontrolu čitavu teritoriju severno od Save i potpuno onemoguće saobraćaj na železničkim prugama u dolini Save i Drave i da spreče snabdevanje sa životnim namirnicama na čitavom prostoru, koji još nije u njihovim rukama.«⁹

Na intervenciju komandanta jugoistoka, generala Löhra, iz Grčke je u Slavoniju prebačen Štab 1. tvrđavske brigade sa tri bataljona radi osiguranja glavne željezničke pruge od Banove Jaruge do Slavonskog Broda. Osim te brigade, za zaštitu pruge određeno je i osam ustaških bataljona koji su raspoređeni od Kutine do Slavonskog Broda.¹⁰ Usprkos pojačanom osiguranju željezničke pruge, general Lütters izvijestio je vrhovnu komandu jugoistoka u Solunu da je djelatnost partizana u Slavoniji u neprestanom porastu i usmjerena na rušenje željezničkih pruga i privrednih objekata. Zbog ispoljene aktivnosti slavonskih partizana, Lütters zahtijeva upotrebu 187. njemačke rezervne divizije koja je na početku studenog 1942. iz okolice Beča u Austriji prebačena u Zagreb. Komandant II. njemačke oklopne armije žalio se generalu Löhru da zbog neprestanog rušenja glavne željezničke pruge na dionici Novska — Sla-

⁸ AVII, Mikroteka, reg. br. N-AN, T-H 315a, 227, i, s. 155-5.

⁹ AVII, Mikroteka, reg. br. NAV-N-T-77r, 895, 564, 6586-8.

¹⁰ AVII, Mikroteka, reg. br. NAV-N-T-50.

vonski Brod ne može da popuni materijalne rezerve, koje su svedene od 40 na 14 dana. Za popunu do norme II. oklopnoj armiji, koja se pripremala za učestvovanje u IV. neprijateljskoj ofenzivi, bilo je potrebno 20—30 dana.¹¹

Nalazeći se u selu Lovčić, na južnim obroncima Dilja, 18 km od Slavonskog Broda, brigadu su 26. listopada oko 16 sati iznenada napali dijelovi 1. gorske ustaške divizije iz Slavonske Požege. Energičnim protunapadom jedinica 2, 3. i 4. bataljona neprijatelj je poslao dva sata oštre borbe razbijen i natjeran u bijeg. Tom prilikom pretrpio je gubitke od osam poginulih, deset ranjenih i dva zarobljena. Među poginulima nalazio se i jedan satnik. Zaplijenjeno je pet pušaka, tri puškomitraljeza i 1700 metaka. Brigada je imala jednog poginulog i dva ranjena borca. U borbi su se istakli inicijativom komandiri četa i vodnici. Inicijativa u borbi bila je glavna odlika starješina 12. brigade, a posebno komandira četa, koji su bili organizatori i glavni nosioci borbe.

Sutradan, 27. studenog 1942, brigada je stigla u selo Odvorce (12 km od Slavonskog Broda), a prednji dijelovi brigade stigli su i do sela Zdeneci, udaljenog 7 km od Slavonskog Broda. Oko podne na zasjedu Drugog bataljona kod sela Grižići naišao je njemački kamion koji se kretao iz Pleternice prema Slavonskom Brodu. Puškomitraljezac Milan Knežević, iz sela Koturića na Bučju, otvorio je vatru i ubio dva njemačka podoficira, vozača kamiona i suvozača. U zaplijenjenom kamionu nalazilo se oko 50 kg salame najbolje kvalitete, 100 kg brašna, 40 kg maslaca, 250 litara konjaka i likera, nekoliko desetaka kilograma čokolade, mnogo šećera i nekoliko stotina jaja. Dio namirnica ostavljen je brigadnoj intendanturi, a ostatak je podijeljen seljacima u selu Odvorci.

Prijelaz na drugi teritorij

Nakon što je prešla s Dilja na Krndiju, brigadu je 28. studenoga iznenadio njemački bataljon za brze intervencije, potpomognut sa šest aviona koji su bombardirali brigadu u selu Gradištu nedaleko od Našica. U toku bombardiranja brigada je imala 19 poginulih i 28 ranjenih boraca. Neprijatelj je iznenadio brigadu na klasičan način, a uzroci poraza bili su u nedovoljnom poštivanju partizanskog načina ratovanja. Umjesto u šumi, brigada se odmarala u selu i za vrijeme podjele hrane avioni su izvršili snažno bombardiranje, a napad njemačke pješadije doveo je do dezorganizacije i panike. Starješine su izgubile kontrolu nad svojim jedinicama, a malobrojni pojedinci, kao zamjenik komandanta brigade Radojica Nenezić, komandant Trećeg bataljona Josip Antolović, komandant Četvrtog bataljona Dako Pauč, s grupom boraca, puškomitraljezaca i bombaša spriječili su da ne budu zarobljeni teško ranjeni komandant brigade Bogdan Crnobrnja i načelnik štaba brigade Milan Stanivuković.

U toku studenog 1942. vođene su borbe oko Našica. Izvršen je napad na željezničku stanicu Londžica, Radlovac kod Orahovice i Veliku u

¹¹ AVII, Mikroteka, reg. br. NAV-N-T-50.

Požeškoj kotlini. Likvidirana je domobranska posada u selu Čeralije kod Podravske Slatine, a 20. studenog vođena je oštra borba s njemačkim bataljonom iz Orljavca kod sela Bogdašić. U toj borbi Nijemci su pretrpjeli teže gubitke. Na bojištu su ostala 43 njemačka vojnika, a zaplijenjeno je 27 pušaka, jedan puškomitraljez i dva automata. Rezultati borbe bili bi još bolji da je Treći bataljon u izvođenju manevra ispoljio veću brzinu.

Osim vojnih akcija i političkog rada u selima južno i sjeverno od Papuka, brigada je u toku studenoga organizirala originalni sistem sabotaznih, diverzantskih i psihopropagandnih mjera, kombiniranih s taktičkim obmanama i taktikom iscrpljivanja neprijatelja na terenu oko Podravske Slatine, Voćina i u Požeškoj kotlini. Napadima na oklopni vlak u dolini rijeke Voćinke te rušenjem podravske željezničke pruge na dionici Cincinci — Virovitica realizirana je prva faza taktičkih obmana koje su zbuđivale neprijatelja. Brigada je bila u punom zamahu i uz najširu podršku naroda porušila je i popalila sve mostove na komunikaciji Voćin — Podravska Slatina — Slatinski Drenovac, izvršila masovna rušenja i zaprecavanja na glavnim i sporednim komunikacijama. Porušena je također željeznička pruga uskog kolosijeka između Humjana i Slatinskog Drenovca, a u 15 su sela održani politički zborovi i organizirani narodni odbori.

Narod je oduševljeno dočekivao 12. brigadu. Pedeset dana nakon formiranja, brigada je svakodnevno povećavala svoju borbenu snagu i postepeno savladavala vlastite slabosti. U svakodnevnim akcijama došla je do izražaja nepokolebljiva volja boraca i nesavladivi duh narodnog otpora okupatoru i tzv. NDH. Osnovni cilj taktičkih obmana bio je da se neprijatelj dovede u zabludu u pogledu pravih taktičkih namjera brigade, da se potaknu njegova strahovanja i naruši psihotizička ravnoteža. Brigada je nastojala da pažnju neprijatelja svrati na ono što on ne želi da ona radi i, istodobno, da mu odvratu pažnju od onoga što je brigada namjeravala uraditi. Tako se rađala ideja o prodoru u podravski bazen i napad na Čeralije, Podravsku Slatinu i Voćin. Oslobođanjem tih mjesta oslobođen je veći broj sela sa srpskim stanovništvom, koje je od 1941. godine bilo na strani NOB-a. Tako su stvoreni uvjeti za mobilizaciju većeg broja novih boraca, a osigurani su stalniji izvori za prehranu brigade.

Neprijateljske snage u Voćinu osjećale su se kao u kavezu. Time se smanjivala njihova sposobnost za borbu, a u boraca 12. brigade rasla je moralna snaga uz podršku naroda. U izvještaju stožera 1. gorske ustaške divizije od 9. prosinca 1942. godine stoji: »Jedna satnija posadne bojne iz Voćina bila je u borbi kod Smuda i Macuta i imala znatne gubitke, naročito u oružju. Posadna bojna u Voćinu je sada u lošem duševnom stanju. Stoga bi trebalo tamo uputiti višeg časnika radi upliva, a potom i svježiju snagu kako bi se moral tamošnjoj posadi podigao.«¹²

¹² AVII, reg. br. k. 16—9/1—9.

Potkraj studenog 1942. godine za komandanta brigade postavljen je Vicko Antić Pepe,¹³ a za politkomesara Vlado Janić.¹⁴ Za zamjenika komandanta brigade postavljen je Josip Antolović,¹⁵ a za načelnika Štaba Jovo Bogdanović.¹⁶

Iznenadnim i munjevitim napadom na Podravsku Slatinu 6. studenog 1942. godine ubijeno je i ranjeno oko 50 neprijateljskih vojnika, a 60 domobrana je zarobljeno, među njima i četiri oficira. Neprijateljska posada u Podravskoj Slatini pripadala je 4. pješadijskom puku 1. gorske ustaške divizije »Ante Pavelić«. Zaplijenjeno je 70 pušaka, osam puškometraljeza, tri automata i 10.000 metaka. Zaplijenjene su, također, i veće količine pšenice, kukuruza, soli, šećera, brašna i druga ratna oprema. U toku napada brigada nije imala gubitaka od neprijateljske vatre, zbog iznenadnog i klasičnog prepada. U napadu su 1. i 2. četa 2. bataljona, koristeći se ratnim lukavstvom, prodrle u centar grada bez ijednog ispaljenog metka. Na ulazu u grad desetina Petra Dobričića zarobila je stražara od kojeg su dobili znakove za noćno raspoznavanje. Pomoću tih znakova dvije su čete došle do vatrogasnog doma, koji je bio pun neprijateljskih vojnika. Vodnik Milorad Vidović i desetar Luka Vuković brzo su reagirali: savladali su stražara, a zatim kroz prozor ubacili tri ručne bombe od po jednog kg. Poslije eksplozije, grupa boraca s vodnikom Vidovićem i desetarima Vukovićem, Dobričićem i Stojanom Prodanovićem, uskočila je kroz prozor, razoružala neprijateljske vojnike i zaplijenila oružje s municijom.

U prenapadu na neprijateljsku posadu istakla se 1. i 2. četa Drugog bataljona kojima su komandirali Franjo Hemetek i Rade Marković. Brzom uspiehu pridonijelo je ratno lukavstvo, odlučnost i inicijativa stariješina koji su bez oklijevanja izvršili munjeviti prepad na neprijateljsku posadu tako da nije uspjela ispaliti nijedan metak. Od pojedince se naročito istakao vodnik Vidović, koji je predložen za pohvalu Glavnom štabu Hrvatske, zatim Petar Dobričić, Luka Vuković i Stojan Prodanović. Na početku prosinca u Zvečevu je održano vrlo značajno prvo partijsko savjetovanje, kojem su prisustvovali članovi Partije iz 12. brigade

¹³ Narodni heroj, španski borac, general-pukovnik u mirovini. Član Savjeta federacije. U NOR-u bio komandir čete, komandant bataljona, komandant partizanskog odreda, komandant brigade, komandant III operativne zone i komandant divizije. Poslije rata završio Frunzeovu vojnu akademiju u SSSR-u i operatiku u Višoi vojnoj akademiji JNA u Beogradu. Bio je komandant divizije, načelnik štaba armije i pomoćnik komandanta JRV za pozadinu.

¹⁴ Narodni heroj, general-pukovnik u mirovini. Član Savjeta federacije, član CK KPJ od 1939. Učesnik V zemaljske partijske konferencije u Zagrebu, sekretar Okružnog komiteta Sisak. Jedan od organizatora ustanka na Baniji. U Slavoniji bio komesar 12. brigade, komesar 28. divizije i 6. korpusa. Poslije rata komesar Korpusa narodne odbrane i načelnik Personalne uprave u SSNO.

¹⁵ Narodni heroj, general-pukovnik u mirovini, komandir čete u Mačvanskom partizanskom odredu 1941. godine. U Slavoniji komandir čete, komandant bataljona, načelnik štaba brigade, zamjenik komandanta brigade, komandant brigade i komandant divizije, komandant korpusa i načelnik štaba armije.

¹⁶ Narodni heroj, general-potukovnik u mirovini. U NOR-u komandir čete, komandant bataljona, načelnik štaba brigade i divizije. Poslije rata završio Višu vojnu akademiju. Bio je komandant tenkove brigade i divizije i pomoćnik komandanta korpusa za pozadinu.

iz Psunjskog i Papučko-krndijskog partizanskog odreda. Savjetovanjem je rukovodio Vlado Popović, delegat CK KPJ i sekretar CK KPH. Na savetovanju je analiziran dosadašnji razvoj oružane borbe, vojni i politički uspjesi brigade od njenog formiranja. Svrha je savjetovanja bila da se partijsko članstvo u brigadi i partizanskim odredima bolje upozna sa zaključcima CK KPH o bržem razvoju oslobodilačke borbe u Slavoniji, mobilizaciji hrvatskog stanovništva i njegovom uključivanju u NOB i oružane jedinice, razobličavanju uloge jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu i četničkog pokreta pod vodstvom Draže Mihailovića, kao i vodstva HSS s drom V. Mačekom na čelu.

Na unutrašnjem planu zadatak članova Partije u partizanskim jedinicama bio je da populariziraju AVNOJ i učvršćuju partizanske jedinice svakodnevnim akcijama, radi proširivanja oslobođenog teritorija, kao uvjeta za brži razvoj sistema narodne vlasti i djelovanje društveno-političkih organizacija. U raspravi i organizacionom radu partijske organizacije u brigadi, ocijenjeno je da se treba oslobodati sektaštva prema provjerenim i odanim borcima, koje treba brže primati u SKOJ i Partiju. Članovi Partije, naročito sekretari partijskih ćelija, iznijeli su brojna aktualna pitanja kojima se bavi partijska i skojevska organizacija u brigadi. Raspravljalo se o tome da partijske ćelije i skojevske grupe nastoje obuhvatiti cjelokupni život i rad četa i bataljona, ulazeći u najsitnije detalje. Težište rada usmjeravano je na politički odgoj i razvijanje borbenog morala, borbene sposobnosti i brige o uvjetima života boraca. Radilo se na tome da partijska ćelija postane duša čete, organizator života boraca, žarište koje neprekidno podiže političku svijest i motivaciju za borbu.

Radi jačanja borbene moći brigade zaključeno je da se partijski rad organizira po sektorima: organizaciono, vojnostručno i ideološko obrazovanje, politički odgoj boraca, rad sa SKOJ-em i kulturno-prosvjetni rad. Partijske su ćelije svoje sastanke održavale obavezno dvaput tjedno, ali i po potrebi. Ustaljena je praksa da se poslije svake vojne akcije održi sastanak ćelije. Ako ne bi bilo dovoljno vremena da se sastanci ćelije održe u mjestu boravka, održavali bi se u koloni za vrijeme marša. Ali, ne samo politički komesari i sekretari ćelija, već je i svaki član Partije bio aktivan politički radnik koji je agitirao, propagirao i popularizirao ciljeve NOB-a među borcima i u narodu. Na sastancima s borcima vođeni su otvoreni razgovori o svim pitanjima koja su bila vezana za NOB. Naročito se inzistiralo na razvijanju moralnih osobina partizanskog borca, koji treba da bude čvrstog karaktera, iskren i duboko odan NOB-u. Samosvlađivanje i strpljivost u svakodnevnim naporima, hladnokrvnost i odlučnost bili su osnovni ciljevi političkog odgoja boraca.

Podrška naroda jedan od osnovnih faktora oružane borbe

U teškim bojevima i dugim ratnim danima borački sastav 12. brigade promijenio se sedam puta. Kroz brigadu je prošlo osam do deset hiljada

boraca, na bojnopolju svoje živote ostavilo 1600 boraca, a svaki treći je ranjen. Za razvoj oružane borbe u Slavoniji najznačajniji su bili pravodobno formirani ciljevi političke i vojne strategije CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ, tako da je još od 1941. godine podrška naroda Slavonije NOP-u i partizanskim jedinicama neprekidno rasla. Od 50 sela, koliko je 1941. godine bilo na strani partizana, potkraj 1942. godine više od 120 sela potpuno je podržavalo NOP.

Materijalnu osnovu NOR-a u Slavoniji predstavljale su partizanske brigade, partizanski odredi i njihovo naoružanje, ali najvažniji segment te osnove bila je neprestana i jedinstvena podrška naroda Slavonije. Narod je slao svoje sinove i kćeri u partizanske odrede i brigade, učestvovao u sabotažnim i diverzantskim akcijama zajedno s partizanskim borcima, proizvodio i prikupljao hranu za potrebe partizanskih jedinica i bolnica. Njegovao je ranjene i bolesne borce te prikupljao obavještajne i informativne podatke o neprijateljskim namjerama.

U toku NOR-a Slavonija je dala više od 80.000 boraca koji su se borili u sastavu 6. udarnog korpusa. Oko 33.000 je poginulo, a više od 30.000 bilo je ranjenih i bolesnih boraca koji su liječeni u slavonskim partizanskim bolnicama. Okupator i ustaše ubili su 27.000 ljudi, žena i djece. Više od 20.000 Slavonaca deportirano je u Srbiju, a njihova je imovina opljačkana. Konačna bilanca onih koji su izgubili živote na kućnim pragovima, u zbjezgovima, koncentracionim logorima, koji su nestali u borbama i prilikom deportiranja — još nije svedena, a možda nikada i neće biti. Razmjerno stupnju razvoja oružane borbe, brojnom stanju i naoružanju, partizanske brigade u Slavoniji uspijevale su da dobrovoljnim učesćem stanovništva, omladine, te napadima na neprijatelja osiguraju materijalnu i moralnu podršku nekoliko puta veću od pravih potreba (zaprečavanje i rušenje željezničkih i drumskih komunikacija, transport ranjenika i ratnog plijena, itd.). Potkraj 1942. i u toku 1943. godine na oslobođenom teritoriju u Slavoniji izgrađen je sistem partizanske infrastrukture (radionice za popravak pješadijskog i artiljerijskog naoružanja, radionice za izradu odjeće i obuće, mlinovi, pekare, centri veza, štamparija i deset partizanskih bolnica za 2000—3000 ranjenika, podzemna skloništa za smještaj nepokretnih ranjenika u vrijeme neprijateljskih ofenziva, brojna skladišta za smještaj hrane i ratne opreme). Velik broj zadataka rješavan je uz pomoć naroda, na dobrovoljnoj osnovi, s veoma oskudnim i primitivnim sredstvima rada ali zato s radnim i stvaralačkim entuzijazmom.

Usporedo s razvojem oružane borbe organizirani su i vojnopozadinski organi. Formirano je šest komandi vojnih područja (psunjsko, papučokrmdijsko, bilogorsko, požeško, virovitičko i daruvarsko). Na oslobođenom teritoriju osnovane su mjesne — seoske partizanske straže, suhoputne stanice, služba veze, itd. Na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju djelovale su brojne organizacije NOB-a. U martu 1943. organizirani su prvi slobodni izbori za organe narodne vlasti. Organizacije Antifašističke fronte žena u jesen 1942. imale su četiri okružna, 12

kotarskih i 230 seoskih odbora, a organizacija narodne vlasti: četiri okružna, 14 kotarskih i 315 seoskih narodnih odbora.¹⁷

U istočnom dijelu pakračkog kotara 1942. godine oko Bučja i Kamenske¹⁸ djelovala je partijska organizacija sa 44 člana i 103 skojevca. Omladinska organizacija imala je 770 članova, a pionirska organizacija bila je među najbrojnijima. U 26 sela okupila je 1064 pionira. Organizacija AFŽ imala je 38 seoskih i četiri općinska odbora sa 620 žena. U ustaničkim selima Slavonije narod je pod rukovodstvom KPJ bio pokretač dubokih socijalnih i političkih promjena, u kojima su nastajali novi društveni i međuljudski odnosi. Iz takvog odnosa nastao je novi tip narodne demokracije u toku NOR-a. Ti začetci bili su preteče razvoja samoupravnoga socijalističkog društva. Potkraj 1942. i na početku 1943. godine u bučko-kamenskom i voćinskom kraju formirane su seoske omladinske radne brigade koje su obrađivale zemlju, bez obzira na formalno vlasništvo. Stanovništvo ustaničkih sela izvršavalo je sve one zadatke koje u regularnim armijama imaju pozadinske jedinice i ustanove. Zbog privrženosti NOB-u, stanovništvo na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju bilo je neprestano meta okupatorskih i ustaško-domobranskih jedinica. Prilikom raznih pothvata i ofenzivnih operacija, civilno stanovništvo u Slavoniji imalo je mnogo veće gubitke od gubitaka partizanskih jedinica.

Od prvog dana oružanog ustanka u Slavoniji se naročito ističu žene. Bez njihove svestrane pomoći NOR bi imao mnogo više teškoća. Žene su prikupljale hranu, sanitetski materijal, prale rublje borcima, njegovale ranjene i bolesne, prikupljale informativne podatke, odlazile u gradove kao kuriri, održavale vezu, između ustanika i povezivale žarišta ustanka, te prenosile povjerljive informacije. U toku NOR-a u Slavoniji je aktivno učestvovalo 63.000 žena, koje su bile organizirane u narodnim odborima, NOP-u i drugim organizacijama. Među poginulim borcima Slavonije velik je broj žena, boraca i aktivistkinja. Drastičan je i istodobno heroški primjer smrti Milke Gibanice iz sela Jasenaša kod Miokovičeva, čija su dva sina bili borci 12. brigade. Ustaše su je vezali za stablo šljive i živu zapalili. Izgorjela je, prkoseći ustašama i užasnoj smrti.

U ustaničkim selima Slavonije u prvoj polovini 1942. godine ubijeno je više od 10.000 ljudi, žena, djece i staraca, a više hiljada otjerano je u koncentracione logore. Prema izvještaju njemačkog generala Benkea, koji je po naređenju njemačke vrhovne komande u veljači 1943. godine obišao Zagreb, Atenu, Sofiju i Beč, stoji: »Ustaše su za godinu i po dana od aprila 1941. do februara 1943. godine, pobili 600.000 Srba u Hrvatskoj.«¹⁹

Jedan od oblika masovnoga ustaškog terora u Slavoniji bilo je prisilno prekrštavanje Srba i njihovo prevođenje na katoličku vjeru, pod parolom da su svi Srbi u tzv. NDH Hrvati pravoslavne vjere. Prekrštavanje

¹⁷ Ivan Mišković, Pregled narodnooslobodilačkog rata u Slavoniji, 2—54, SlavonSKI Brod; Leksikon narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945, Druga knjiga, 1027—1031, Beograd 1980.

¹⁸ Borački sastav brigade u toku 1942. i u prvoj polovini 1943. godine uglavnom je bio iz sela oko Bučja, Kamenske, Voćina, P. Slatine, ispod Papuka, Psunja i Bilogore.

¹⁹ AVII, Mikroteka, reg. br. NAV-N-T.

Srba u Slavoniji počinje još u kolovozu 1941. Prvi prelazi izvršeni su na teritoriju velikih župa Baranja i Livac-Zapolje (Osijek i Nova Gradiška). »Katolički list«, u broju 38 od 1941. godine, objavio je vijest: »Cijelo selo Budimci kod Đakova sa pravoslavlja prešlo u katoličku crkvu. U selu je osnovana župa sa 2.300 duša. Pripremu za prelaz izvršio je našički franjevac Sidonije Šulc.«²⁰ Na području kotara Našice, Đakovo i Slavonska Požega, župnik Sidonije Šulc prekrstio je više od 20.000 Srba. Samo u selu Tenja, 12. listopada 1941, pod pritiskom je prešlo oko 600 porodica, a na području kotara Slavonski Brod 85 Srba. Na području kotara Nova Gradiška 1941. godine predano je svega 40 molbi za prijelaz na katoličku vjeru. U okolini Virovitice pokret za prekrštavanje uzeo je maha, a u kolovozu 1941. povećao se pritisak i na teritoriju Orahovice. Grupa seljaka iz sela Lisičine kod Voćina odbila je poziv ustaških vlasti i katoličke crkve da pređe na katoličku vjeru. Povukli su se u šumu, naoružali i počeli da bore s ustašama. Slično čine i seljaci iz Pušine, Kokočaka, Prekoračana, Kraskovica, Gazija i Duboke.²¹ Iz izvještaja nadbiskupa Stepinca papi Piju XII od 18. svibnja 1943. godine vidi se da je u Hrvatskoj prekršteno 240.000 Srba.²²

U ustaničkim selima Slavonije od 1941. do 1945. godine uništeno je više od 50.000 kuća, 80.000 gospodarskih zgrada i cjelokupni stočni fond veći od 100.000 grla krupne stoke i više hiljada svinja i ovaca.²³

U selu Soboština nedaleko od Slavonske Požege ustaške jedinice, na čelu sa krvnikom Luburićem, počinile su grozne zločine 13. kolovoza 1942. Strijeljali su 1365 ljudi, žena, djece i staraca i njihovim leševima napunili 5 seoskih bunara.²⁴

U selu Kusonje kod Pakraca, 3. kolovoza 1942. godine, ustaše su uništili čitavo selo i zaklali 463 stanovnika, a leševima napunili 3 bunara. Selo Kukunjevac kod Pakraca doživjelo je sudbinu Soboštine i mnogih sela širom Slavonije. Na dan formiranja 12. brigade — 11. listopada 1942. godine — ustaše su ubili 780 ljudi, žena, djece i staraca, a njihove leševe masakrirali. U Kometniku kod Voćina, 13. i 14. siječnja, strijeljano je 275 ljudi, žena, djece i staraca. U selu Derezi, 4. kolovoza 1942, strijeljan je 421 stanovnik. U Pakranima kod Daruvara ubijeno je 86 ljudi, a selo spaljeno. Usprkos ustaškom zvjerstvu, 160 stanovnika iz Pakrana u svibnju 1942, godine odlazi u partizane, a 152 stanovnika otjerana su u logor u Jasenovac i Staru Gradišku.

Na spisku uništenih sela u Slavoniji, čije je stanovništvo uglavnom poklano, strijeljano i otjerano u koncentracione logore, nalaze se Šeovica, Japaga, Bobare, Rogolji, Rogulje, Bjelajci, Cicvare, Glavica, Prgomelje, Striježevica, Sažije, Vučjak, Sušnjari, Vrhovci, Kruševo, Mrkolje,

²⁰ *Zdravko Krnić*, Slavonija 1941, str. 113, Osijek 1978; Građa za historiju NOP-a u Slavoniji 1941. godine, knj. 1, 225, Sl. Brod 1962.

²¹ *Z. Krnić*, Slavonija, n. dj., str. 115.

²² *Sima Simić*, Prekrštavanje Srba za vreme Drugog svetskog rata, 150, Titograd 1958.

²³ AVII, reg. br. k. 146—23/1.

²⁴ *Srećko Lubojević*, Kronologija NOB-a u Slavoniji 1941—1945, žapirografirani tekst nalazi se u Centru za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, Slavonski Brod.

Sekulinci, Smude, Rijenci, Čeralije, Đurčić, Gornji Meljani, Slatinski Drenovac, Kokočak, Gornja Pištana, Popovci, Lisičine, Suvomlaka, Duzluk, Gakovo, Crmošnjak, Mali Grđevac, Mala i Velika Peratovica, Mala i Velika Dapčevica, Topolovica, Lončarica, Mala i Velika Barna i druga sela. U istočnoj Slavoniji: Veliko i Malo Nabrđe, Duboka, Paučje, Sapna, Sibokovac, Stojčinovac, Gazije, Gradac, Jurkovac, Paša, Slobodna Vlast, Gradište, Markušica, Tenja, Pačetin i Bobota. U toku 1942. i 1943. godine iz Bobote su dobrovoljno došli u slavonske partizanske odrede i brigade 504 boraca. Toliko boraca nije dalo nijedno drugo selo u Slavoniji. Od 800 boraca Mačvanskog partizanskog odreda 1941. godine, polovica je bila iz istočne Slavonije.²⁵

Značaj borbenih dejstava 12. brigade u rušenju glavne željezničke pruge Zagreb — Beograd

Do kraja 1942. godine 12. brigada napadala je Podravsku Slatinu i oslobodila: Voćin, Čeralije, Orahovicu, Orljavac i Veliku. Oslobođen je teritorij u Podravini s više od 120 sela, koji je preko Voćina povezan s Požeškom kotlinom i oslobođenim teritorijem u centralnom dijelu Slavonije. U suradnji s narodom oslobođenih sela porušene su željezničke pruge normalnog i uskog kolosijeka: Čačinci — Mikleuš — Podravska Slatina — Miokovićevo i Voćin — Slatinski Drenovac — Orahovica. Na cestovnim komunikacijama srušeni su mostovi, ceste prekopane i postavljene zapreke. U toku siječnja i veljače 1943. za vrijeme IV. neprijateljske ofenzive na Bosansku krajinu, 12. je brigada u sastavu novoformirane 12. divizije napala Okučane i porušila glavnu željezničku prugu na pet mjesta. Željeznički saobraćaj bio je obustavljen sedam dana u oba pravca. To je bio velik doprinos borbi krajiških partizana i operativnoj grupi VŠ NOV i POJ. Od 5. siječnja do kraja veljače 1943. borbena dejstva 12. slavonske divizije bila su neprekidno usklađivana s operativnim planom Vrhovnog štaba NOV i POJ i naredenim vrhovnog komandanta, druga Tita: »Neprijatelju treba nanositi udare po glavnoj željezničkoj pruzi Zagreb — Beograd i oslabljenim garnizonima između Save i Drave u Slavoniji, Podravini, Moslavini i sjevernoj Hrvatskoj u cilju sprečavanja neprijateljske koncentracije i izvođenja operacije 'Weiss' na oslobođenu teritoriju Bosanske krajine.«²⁶

Posto je oslobodila Voćin, 12. slavonska brigada u uvjetima najsiroviije zime maršira po dubokom snijegu i mrazu preko Papuka i Psunja u pravcu glavne željezničke pruge i Okučana u slavonskoj Posavini. Za dva dana brigada je prešla 80 km da bi stigla do odredišta u selima Bobare, Trnakovac i Bijela Stijena. Poslije kraćeg odmora brigada je 22. siječnja 1943. u 22.00 h napala neprijateljsko uporište Okučane.²⁷

²⁵ Prema kazivanju Radojice Nenezića i Jove Mihajlovića, koji su bili borci Mačvanskog partizanskog odreda.

²⁶ AVII, reg. br. k. 907—26/1.

²⁷ AVII, reg. br. k. 907—26/1

U marševskoj koloni od Voćina do Bobara, Trnakovca i Bijeke Stijene, učestvovalo je 150 boraca sa slabom obucom i odjećom, 50 boraca s obucom koja je bila u raspadanju i deset boraca bez obuće, sa stopalima zavijenim u krpe od šatorskih krila. Među bosonogim borcima nalazio se i 17-godišnji Jozo Šabarić, Hrvat iz sela Rozmarovca kod Našica. Njegova nevolja bila je u tome što je imao velika stopala za koja se teško mogla naći odgovarajuća obuća. U napadu na Okučane jurišao je među prvima. Poginuo je, a želja da obuče njemačke čizme nije mu se ispunila.

U Okučanima se nalazila neprijateljska posada od 400 njemačkih vojnika, 150 domobrana, ustaša i žandara, ojačana vodom tenkova. Prije početka napada, u željezničku stanicu Okučani ušla je kompozicija sa osam putničkih vagona, u kojima se nalazilo 150 njemačkih vojnika naruženih mitraljezima i puškama. Dolaskom kompozicije broj njemačkih vojnika povećao se na 550, a ukupan broj neprijateljske posade na 700 vojnika. Obrana Okučana sastojala se od vanjskog osiguranja i čvora obrane koji se nalazio na željezničkoj stanici i u centru Okučana. U toku približavanja i podilaženja neprijateljskim bunkerima, otpornim točkama i minsko-eksplozivnim preprekama, borci su bili prisiljeni da savladaju vodene prepreke — rijeku Slobodnu i splet kanala koji su služili za navodnjavanje okučnica na periferiji Okučana, i sve to na temperaturi od 12 do 15° ispod nule. Samo nekoliko minuta kasnije mokra obuća i odjeća ledila se na borcima.

Od početka napada, borba u Okučanima odvijala se pod nepovoljnim i neuobičajenim okolnostima. U dotadašnjim napadima 12. brigada je najčešće postizala taktička iznenađenja. U napadu na Okučane dogodilo se suprotno: neprijatelj je iznenadio brigadu uraganskom vatrom iz većeg broja mitraljeza, puškomitraljeza, minobacača, topova i jednim vodom tenkova. Neprijatelj nije dozvoljavao da se brigada razvije za borbu, već je odmah prešao u protunapad na borbene kolone brigade.²⁸

I borcima i starješinama bili su neobični takvi taktički postupci neprijatelja. Poslije Gradišta bilo je to drugi put da je brigada iznenađena na način koji je upućivao na rad njemačke obavještajne službe, koja je preko Ustaške nadzorne službe zavrbovala ženu mlinara Žige iz Bijeke Stijene. Ona je preko svoje kćeri otkrila namjeru 12. brigade.²⁹ Uz ubitačnu vatru, veliku prepreku za borce predstavljao je sniježni pokrivač, hladnoća i izuzetno vedra noć, obasjana zvijezdama i mjesecinom. Svjetlost se prelamala na snježnoj bjelini i osvjetljavala borce kao da je dan.

U prodiranju prema željezničkoj stanici 1. četa Prvog bataljona, pod komandom Pere Marušića i Antuna Pospišića, zauzela je skladište benzina i veliki vojni sjenik od nekoliko stotina tona sijena i slame. Sve je to zapaljeno, a plameni stubovi dizali su se visoko i osvjetljavali Okučane s okolinom.

²⁸ AVII, reg. br. k. 907—26/1.

²⁹ Ovak slučaj otkriven je tek poslije rata. Službenih dokumenata u arhivi nema, ali prema kazivanju generala Jefte Šašića, Pere Dobričića i Joce Drače, pukovnika u mirovini, očito je bila posrijedi umiješanost njemačke obavještajne službe.

Prvi bataljon nastupao je korak po korak i probio se do željezničke stanice, ali mu je zbog protunapada Nijemaca uz pomoć tenkova zaprijetila opasnost da bude opkoljen. Borba se rasplamsavala i svakog trenutka očekivala se borba prsa u prsa. Čitav prostor oko željezničke stanice i u centru grada bio je gađan gustim mitraljeskim rafalima koji nisu prestajali, a željeznička kompozicija s njemačkim vojnicima krstarila je prugom i svojom vatrom gađala borbeni poredak bataljona. Njemački vatreni sistem odlično je funkcionirao, a glavne su mu prednosti bile gustoća i brzina ispaljenih metaka i preciznost u gađanju. Pouzdano se može reći da je na površini od 10.000 m², svaki metar bio tučen sa deset ispaljenih metaka u minuti. S obzirom na velik broj mitraljeza i količinu municije, Nijemci su za osam sati borbe ispalili na borce 12. brigade više od 100.000 metaka,³⁰ dok je vatreni sistem 12. brigade bio približno 10 puta slabiji, budući da je količina municije koju su ispalili Nijemci bila dovoljna njemačkoj diviziji za dva dana borbe.³¹ Prva četa Prvog bataljona već je vodila borbu u poluokruženju, a Nijemci su težili da zatvore обруč oko nje.

U kritičnom momentu najbolje se snašao politički komesar čete Antun Pospišil. On je s Radivojem Rončevićem, komandirima 1. voda, bacio nekoliko ručnih bombi i odmah poveo na juriš grupu od 20 boraca bombaša. Nijemci su pretrpjeli gubitke od 40 poginulih i ranjenih vojnika, ali u žestokom okršaju pao je pokošen Antun Pospišil, komesar čete, i još osam boraca, a 11 ih je ranjeno.³² Junačka smrt komesara čete potakla je borce da se probiju iz obruča i neprijatelju nanesu osjetne gubitke.

Drugi i Treći bataljon krenuli su u napad sa zakašnjenjem od 20 minuta. Bataljoni su vodili najžešće borbe oko škole, »sokolskog« doma, vatrogasnog doma, općine, električne centrale, mlina i žandarmerijske stanice. U ponavljanim protunapadima neprijatelji je nastojao opkoliti 2. četu Drugog bataljona, ali su tu bili Vaso Radić iz Šeovice kod Pakraca, Mladenka Ostojić sa Brača, Ivica Vrban iz Okučana, Pero Dobričić iz Lještana kod Bijele Stijene, Milorad Vidović i Trivun Ogar, kao i sestre Jovetić — Milica, Marica i Sofija iz Bilogore, koji su ručnim bombama odbijali nasrtaje njemačkih vojnika. Ubijeno je 10 neprijateljskih vojnika i više ih je ranjeno, a 2. četa je imala četiri poginula i 11 ranjenih boraca.

Dok su se prebacivali preko brisanog prostora, borce Trećeg bataljona zasuli su njemački mitraljezi iz bunkera maskiranih snijegom. Bataljon je zalegao na prostoru gdje nije bilo zaklona od metaka i pogleda. Nijemci su gađali borce Trećeg bataljona kao da se nalaze na strelištu.

³⁰ Izvještaj komandanta 12. slavonske divizije, Petra Drapšina, Štabu III operativne zone i sekretaru CK KPH, Vladi Popoviću, AVII, reg. br. k. 892—3/2.

³¹ U Voćinu je 12. brigada za šest dana i šest noći borbe utrošila 12.000 metaka, a u Okučanima za osam sati 12.000 metaka (b/k za njemačku diviziju za dva dana borbe bio je 120.000 metaka).

³² Antun Pospišil je krojački radnik iz sela Venja kod Sl. Požege. Metak ga je pogodio u glavu i nakon dva dana umro je u bolnici ne dolazeći svijesti. Učesnik je NOR-a i član KPJ od 1941. Uoči napada na Okučane na sastanku partijske ćelije izjavio je da će predvoditi grupu bombaša u napadu. Obecanje je ispunio i herojski poginuo. (Prema sjećanju Radivoja Rončevića, pp u mirovini.)

Borci su ginuli, a njihova tijela ležala su na snježnoj ledenoj površini sve dok se nije pokrenuo bombaš Đuro Drešković iz Prgomelja, borac 3. čete. Pod komandom Milivoja Babca i Grge Sesara 3. četa je prešla u napad. Dolazi do žestokog sudara bombaša, boraca te čete i veće grupe njemačkih vojnika. U sukobu je poginulo pet boraca, a sedam je ranjeno. Poginula su tri popularna mitraljesca Hrvata — braća Mirko i Franjo Domović te Josip Kolar iz Dežanovca kod Daruvara. Oni su svojim mitraljezima štitili bombaše 3. čete, koje je predvodio Đuro Drešković. Svi su izginuli, samo je Đuro ostao živ među leševima svojih palih drugova. Herojskom smrću poginuo je i zamjenik komandira 1. čete Trećeg bataljona — Dušan Dražić iz sela Paučja kod Našica. Isticao se hrabrošću, vojničkom vještinom i ratnim lukavstvima. Posebno se isticao u bacanju ručnih bombi prilikom napada na neprijateljske bunke. Bio je blage naravi, dobričina i veseljak. Na maršu i na odmoru uveseljavao je svoje drugove borce sviranjem i pjevanjem partizanskih i narodnih pjesama. U borbi se nije rastajao od puškomitraljeza i ručnih bombi, a na odmoru od harmonike, koju je jedinu sačuavao od svega što je imao. Ustaše su mu ubile porodicu u ljeto 1942. godine, a među njima i trogodišnjeg sina. Njegovo rodno selo Paučje ustaše su spalili i sravnili sa zemljom. U Okučanima je poginuo i posljednji član porodice Dražić. Prije napada na Okučane razbolio se i s visokom temperaturom 24 sata proveo u krevetu bez svijesti. Iako je bio fizički iscrpljen (od pjegavog tifusa), pred polazak u napad na Okučane digao se i ogrnut bijelom plahtom (radi maskiranja) s puškom u ruci koračao je ispred 1. čete. Nitko ga nije mogao zaustaviti i uvjeriti da je bolestan, da treba ostati u selu do povratka brigade. Poginuo je junačkom smrću, a sahranjen je na seoskom groblju u Bobarama zajedno s braćom Domović i još 26 poginulih boraca 12. brigade. U istoj ruci sahranjeni su Srbi i Hrvati. Prvi put u historiji Srbi i Hrvati imali su jednu vjeru, vjeru u zajedničku pobjedu za koju su se svjesno žrtvovali. U Bobarama su ljudi i žene plakali i duboko u duši ožalili poginule borce od kojih se u ime brigade oprostio Ivan Senjug, politkomesar Trećeg bataljona.

Izvlačenje ranjenih i poginulih boraca iz Okučana bilo je teško i zahtijevalo je izuzetne napore. Iznošenje ranjenika iz vatrene linije i pružanje prve pomoći ostat će zapamćeno po izuzetnom požrtvovanju bolničarki, bolničara i onih koji su ranjenike nosili. Ostat će zapamćeno da su u izvlačenju ranjenika 3. čete Trećeg bataljona poginule tri mlade i hrabre bolničarke i dva bolničara. Na konjskim i volovskim zapregama ležali su ranjenici slomljenih udova, s teškim povredama glave, otvorenim ranama na trbuhu, s gangrenom i ozeblinama. Satima su putovali po dubokom snijegu i mrazu, a iznad njih neprijateljski avioni neprekidno su mitraljirali i bacali bombe.

U toku osamsatne borbe 12. brigada nije oslobodila Okučane, ali je neprijatelju nanijela teške gubitke od oko 120 poginulih i ranjenih te veliku materijalnu štetu. Glavna željeznička pruga Zagreb — Beograd razorena je na šest mjesta na dužini od pet km. Saobraćaj je u prvoj fazi borbe bio obustavljen 48 sati, a u drugoj fazi napada, s kratkim intervalima, bio je u prekidu sedam dana na oba kolosijeka.³⁹ Za to vrijeme

³⁹ AVII, Mikroteka, reg. br. 17—29—1/14.

nijedna vojna kompozicija s njemačkim, ustaško-domobranskim i legionarskim trupama i ratnim materijalom nije prošla u pravcu slobodne teritorije u Bosanskoj krajini, iako je kapacitet pruge bio takav da je za 24 sata moglo proći i do 20 kompozicija u oba pravca. Pojedine njemačke jedinice i ratni materijal za IV. neprijateljsku ofenzivu kasnili su u prosjeku od dva do tri tjedna.³⁴

Iz borbenog stroja 12. brigade izbačeno je 75 boraca. Od toga ih je 28 poginulo i 47 ranjeno.³⁵ Ratni plijen je zanemariv u odnosu na gubitke. Broj poginulih i ranjenih na jednoj i na drugoj strani ukazuje da je borba u Okučanima bila teška i krvava. Prilikom napada na Voćin u šestodnevnim opsadnim borbama za 164 sata 12. brigada imala je 14 poginulih, a u Okučanima za osam sati borbe brigada je pretrpjela dvostruko veće gubitke. U Okučanima je u prosjeku svakog sata iz stroja izbačeno deset boraca, od toga četiri poginula. Teškoće i složenost borbe u Okučanima najbolje je izrazio komandant 12. slavonske divizije, narodni heroj Petar Drapšin, u pismu sekretaru CK KPH Vladi Popoviću: »Borba u Okučanima je trajala 8 časova i bila je neverovatno krvava. Paljba se sigurno čula čak do 1. proleterske divizije koja je oslobodila Prnjavor u Centralnoj Bosni. Neprijatelj je ispalio na 12. brigadu preko 100.000 metaka.³⁶

Napad 12. brigade na Okučane, a 16. i 17. slavonske brigade na Dragačić, Gornji i Donji Rajić, Roždanik i Paklenicu, te rušenje glavne željezničke pruge, iznenadilo je i uznemirilo komandu njemačkih trupa u Hrvatskoj, Glavni ustaški stan i Glavni stožer domobranstva u Zagrebu. Komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj, general Lüters, obavijestio je o tome njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj (Glaisea Horstennau): »Još od 22. januara 1943. traje neprekidna aktivnost partizana na glavnu željezničku prugu Zagreb — Beograd i sjeverno od pruge. Izvršen je napad na Okučane i Gradišku. Željeznička pruga je razorena, a saobraćaj prekinut. Narod bježi u pravcu sjevera pred njemačkom vojskom. Uхваćeno je 85 seljaka koji su upućeni u logor Jasenovac. Srpska sela Borovac, Goleši i Milisavci su razorena. Prostor između Novske, Nove Gradiške i Pakraca na sjeveru od 22. i 31. januara 1943. pretvoren je u poprište najžešćih borbi koje su do sada vođene u Slavoniji.«³⁷

O uspješnom napadu na Okučane i rušenju glavne željezničke pruge, vrhovni komandant NOV i POJ, drug Tito, uputio je 25. siječnja 1943. godine Izvršnom birou Kominterne depešu u kojoj kaže: »Borci slavonske divizije oslobodili su Voćin, značajno uporište kod Podravske Slatine. Napali su Okučane i glavnu željezničku prugu Zagreb — Beograd. Ubijen je veći broj neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijene su veće količine oružja i drugog ratnog materijala. Potpis 'Valter'.«³⁸

³⁴ AVII, Isto, reg. br. 17—27—1/128.

³⁵ AVII, reg. br. k. 980—13/2.

³⁶ AVII, reg. br. k. 892—3/2.

³⁷ AVII, reg. br. k. 908—15/2. Mikroteka, reg. br. 27—28/1—16.

³⁸ AC SKJ, fond CK KPJ — KI, reg. br. 42/310.

*Borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (oslobođenje Lepoglave
i Jalkovca kod Varaždina)*

Po naređenju Glavnog štaba Hrvatske i Štaba 6. slavonskog korpusa, 12. slavonska divizija izvršila je sa dvije brigade (12. i 16) potkraj lipnja 1943. godine prodor u sjeverozapadnu Hrvatsku, na Kalnik, sa zadatkom da likvidacijom neprijateljskih uporišta i političkim radom pomogne razvoj NOB-a u tom dijelu Hrvatske. Još od 2. siječnja 1943. godine Vrhovni komandant je imao u vidu značaj Slavonije za razvoj ustanka i oružane borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Zbog toga je i naredio Glavnom štabu Hrvatske da 6. slavonski korpus uputi u sjeverozapadnu Hrvatsku jednu svoju diviziju koja će tamo pomoći razvoj oružane borbe.³⁹

Pred polazak u sjeverozapadnu Hrvatsku 12. brigada imala je 1200 boraca, 70 puškomitraljeza, 950 pušaka, 350 članova Partije i kandidata i 240 skojevaca. Od 590 politički organiziranih boraca u KPJ i SKOJ-u, po nacionalnom sastavu bilo je 467 Srba, 120 Hrvata i po jedan Čeh, Mađar i Musliman. Bataljoni su u prosjeku imali po 250, a čete 70—80 boraca. U formacijskom sastavu brigade nalazilo se nekoliko specijalnih jedinica: pionirska četa, četa za vezu, regrutna četa i minobacački vod.⁴⁰ U toku marša i za vrijeme borbi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u brigadi je održan velik broj sastanaka i pojedinačnih razgovora s borcima, članovima Partije i SKOJ-a. Intenzivnim političkim radom stvoreno je izuzetno raspoloženje boraca da u susretu sa seljacima u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, gdje još nije bilo do tada partizana, na najbolji način predstave sebe i svoju brigadu.

Borci su svojim ponašanjem i korektnim odnosom veoma mnogo pridonijeli političkom raspoloženju seljaka u Hrvatskom zagorju prema NOB. Vedrom raspoloženju boraca naročito je pridonijela skojevaska organizacija i njen sekretar Zvonko Pragaj. Prolazeći kroz zagorska sela, okićena granama trešanja i višanja savijenim od crvenih plodova, unatoč gladi, nijedan borac nije ni pokušao ubrati plodove koji su se nalazili nadohvat ruke. Borci nisu ulazili u seljačke domove niti tražili hranu.

Prvu veću borbu na terenu sjeverozapadne Hrvatske brigada je vodila 6. srpnja 1943. kod sela Oštrica i kod Novog Marofa, prilikom prijelaza preko komunikacije Zagreb — Varaždin. Druga četa Prvog bataljona pod komandom Stojana Milinovića kretala se na čelu marševske kolone, kao prethodnica, i sukobila se s Nijemcima kod Novog Marofa. U oštroj borbi četa je uništila 20 njemačkih vojnika i trojicu ranila. Uništena su dva njemačka kamiona i zaplijenjena dva laka mitraljeza, deset automata i osam pušaka.⁴¹ U borbi se istakla čitava četa, a naročito njen komandir, popularni i hrabri Stojan Milinović.⁴² Njegovom zaslu-

³⁹ AC SKJ, reg. br. 6907; AVII, reg. br. k. 102—1/2; Zbornik NOR-a, tom V, knj. 3. str. 7, knj. 5. dok. 18, 35. Hronologija NOR-a 1941—45, Beograd 1962, Hrvatska 27. VI 1943.

⁴⁰ AVII, reg. br. k. 892, A—2/12.

⁴¹ AVII, reg. br. 25—37—11/1.

⁴² Poginuo kao zamjenik komandanta bataljona u centralnoj Bosni kod Prnjavora za vrijeme VI neprijateljske ofanzive. Imao je samo 18 godina.

gom potučeni su Nijemci i otvoren put za daljnje nastupanje brigade prema Lepoglavi i Varaždinu. Istog dana neprijateljska avijacija od sedam aviona žestoka je bombardirala Prvi bataljon koji se nalazio u selu Orahovac. Jedna bomba više od 100 kg bačena je na mlin u kome se nalazio Štab bataljona. Bomba je probila krov i tavanicu, porušila zidove i zabila se duboko u pod, ali nije eksplodirala. Bombardiranje sela izazvalo je među stanovništvom paniku i pometnju, što je dovelo do nepotrebnih žrtava.

Prijelaz artiljerijskog divizionu u Jalkovcu na stranu Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije

Komandant artiljerijskog divizionu u Jalkovcu, pukovnik Demetar Varda, strpljivo je čekao godinu i po dana da svoj divizion preda Narodno-oslobodilačkoj vojsci jer Kalnički partizanski odred sam, bez veće jedinice do tada nije mogao osigurati uspješan prijelaz artiljerijskog divizionu. Demetar Varda od prvog dana okupacije zemlje bio je nepomirljivi protivnik Ante Pavelića i tzv. NDH.⁴³ U noći između 7. i 8. srpnja 1943. godine organizirao je predaju i dobrovoljni prelazak artiljerijskog divizionu, naoružanog sa osam haubica 100 mm, dva vagona artiljerijskih granata, 150 domobrana i pet oficira.⁴⁴ Za vrijeme predaje pukovnik Demetar Varda održao je prisutnim domobranima, oficirima i podoficirima patriotski govor: »Vama je pripala čast što se kao poštene Hrvati osudili politiku tzv. NDH i suprotstavili se Paveliću i njegovim plaćenicima te prešli na stranu narodne vojske u čijim čete se redovima i vi boriti protiv fašizma za nacionalno i socijalno oslobođenje naše zemlje.«⁴⁵ Nakon evakuacije ratnog materijala spaljeni su svi vojni objekti, koji su izgorjeli do temelja, a eksplozija zapaljenih artiljerijskih granata i drugog eksplozivnog materijala čula se i nakon 48 sati. Greškom je uništeno šest haubica i dva vagona artiljerijskih granata. Da je bilo više inicijative i snalaženja, sa zaplijenjenim haubicama i granatama mogao se izvršiti napad na Varaždin u kojem se nalazilo oko 400 domobrana. Prijelaz artiljerijskog divizionu na stranu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije bio je izuzetan šok i iznenađenje za neprijatelja. Na žalost, ta povoljna prilika nije iskorištena da se napadne i sam Varaždin. U toku prelazanja artiljerijskog divizionu na stranu NOVJ, 12. se brigada nalazila na obezbjeđenju kod Varaždina (3 km od Jalkovca), Varaždinskih Toplica i Ludbrega. Drugi bataljon 12. brigade izvršio je demonstrativni napad na Varaždinske Toplice. Evakuacija artiljerijskog divizionu i ratnog plijena obavljena je uz pomoć Kalničkog partizanskog odreda.

⁴³ Demetar Varda odgojen je u patriotskom i demokratskom duhu. Bio je lični prijatelj sa drom Ivanom Ribarom. Obojica su iz sela Vukmanić na Kordunu. Umro je 1967. kao pukovnik JNA u mirovini i sahranjen u Karlovcu.

⁴⁴ AVII, reg. br. k. 892—19/2, k. 1472—11/4, k. 25/7—11/1, k. 26/36—2/1, k. 26—2/1, k. 470—22—6/2 I.

⁴⁵ AVII, reg. br. 26—36—2/1.

Napad na Lepoglavu i oslobođenje političkih osuđenika

Kaznionica u Lepoglavi sastojala se od velikog građevinskog bloka s tri aneksa, ograđena zidovima visine do 3 m u obliku kvadrata. Od bivšeg samostana, koji je u 19. stoljeću služio za odgoj plemićke mladeži, car Franjo Josip II pretvorio je Lepoglavu u kaznionicu. Potkraj 19. stoljeća kaznionica je nadograđena. Izgrađen je novi blok sa suvremenim sistemom nadzora zatvorenika.⁴⁶ Za vrijeme napada 12. brigade Lepoglava je imala suvremeno organiziranu i uređenu vanjsku i unutrašnju obranu. Vanjska obrana sastojala se od brižljivo izgrađenih mitraljесkih gnijezda na visokim zidovima i krovovima kaznionice, te od bunkera ispred glavnog ulaza u kaznionicu. Unutrašnja obrana sastojala se od niza otpornih točaka u dvorištu i krugu kaznionice, u hodnicima, na katovima, na stepeništu i većem broju zatvorskih prostorija koje su bile pogodne za obranu. Zatvorske su straže specijalno obučavane u rukovanju oružjem, a zatvorenici su bili pod stalnom i pojačanom stražom.

Prije napada na Lepoglavu vršene su užurbane pripreme za obranu, jer je procurila vijest da bi Lepoglava mogla postati objekt partizanskog napada. Glavni ulaz bio je posebno uređen i organiziran za pružanje otpora. Osuđenike je čuvala posada od 150 vojnika, 80 policajaca-profesionalaca i osam žandara. Većinu neprijateljske posade sačinjavali su domobrani, među kojima je bilo i takvih koji nisu bili raspoloženi za borbu. S policijom i žandarima bilo je drukčije. Oni su bili okorjeli zločinci i surovi batinaiši. Naoružanje se sastojalo od tri teška mitraljeza, a ostalo su bili automati i puške. U neprijateljskim garnizonima oko Lepoglave nalazilo se oko 1000 vojnika: u Varaždinu 400, Ivancu 100, Krapini 300, Golubovcu 50 i Creti 25 vojnika. U Lepoglavi se nalazilo oko 800 zatvorenika, od toga je 150—200 bilo političkih osuđenika, članova Partije, suradnika i simpatizera NOB-a, a svi ostali imali su status kriminalaca.

Prema zapovijesti Štaba 12. brigade na Lepoglavu je napadao Treći bataljon ojačan s dva teška mitraljeza i haubicom 100 mm. Na osiguranju napada od Varaždina, Varaždinskiх Toplica, Krapine i Ivanca, nalazilo se šest bataljona iz sastava 12. i 16. slavonske brigade i Kalničkog partizanskog odreda. U rezervi operativnog štaba nalazila su se dva bataljona: Četvrti bataljon 12. brigade i Prvi bataljon Kalničkog partizanskog odreda. Zapovijesću Štaba brigade u toku napada predviđene su tri faze borbe: podilaženje desantnih grupa, koje su imale zadatak da se prebace preko visokih zidova i infiltriraju u unutrašnjost kaznionice, zatim likvidacija otpornih točaka i mitraljесkih gnijezda unutar kaznionice i, treća faza, otvaranje željezne kapije na glavnom ulazu u kaznionicu te izvođenje općeg napada. Jedna desantna grupa uspjela se pomoću ljestava i konopaca prebaciti preko zida u unutrašnjost kaznionice, ali je dočekana žestokom vatrom iz teških mitraljeza i pušaka.

⁴⁶ AVII, reg. br. k. 892—19/1, k. 881—33/1.

Zbog pretrpljenih gubitaka, komandant brigade Josip Antolović odustao je od upotrebe desantnih grupa. Na njegovu inicijativu, koju je prihvatio i komandant 12. divizije Milan Stanivuković, borci su na rukama doveli top haubicu na udaljenost 50—100 m od zidova kaznonice. Nišandžija Ivan Magličić⁴⁷ sa pet kumulativnih granata direktnim je pogocima uništio dva mitraljeska gnijezda i napravio otvor u zidu kroz koji su se provukli borci Trećeg bataljona. Nakon posljednje ispaljene granate kroz otvor je prvi ušao u kaznonicu Nikola Šušnjar, politkomesar Trećeg bataljona,⁴⁸ a odmah iza njega ušla je desetina Dragoljuba Vujanovića iz Pištane kod Orahovice.⁴⁹ Desetina je u naletu uspjela savladati nekoliko otpornih točaka i prodrijeti do glavnog ulaza. Polugama su otvorili teška željezna vrata i omogućili borcima bataljona da prodru u unutrašnjost kaznonice, gdje se razvila žestoka borba između partizana, ustaških policajaca i žandara. U toku borbe, borci i starješine Trećeg bataljona međusobno su se takmičili tko će više neprijateljskih vojnika uništiti, a među njima su se naročito isticali komandir 2. čete Branko Baričević i komandiri vodova: Marko Kljajić, Ljuban Prodanović, Nikola Petrović, Nikola Lasić, Veljko Petrović i drugi. Zajedno s borcima, u jurišu se nalazilo i komandant brigade Josip Antolović, koji je neposredno rukovodio borbom.

Poslije osamsatne borbe neprijateljska posada je savladana, a Lepoglava i politički osuđeni oslobođeni. Bilo je to 13. srpnja 1943. godine u prijepodnevni satima. Ubijeno je 17, a zarobljeno 125 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 140 pušaka, četiri teška mitraljeza i dva automata. Zaplijenjeno je nekoliko vagona brašna, šećera, soli i veće količine tekstila i kože. Gubici Trećeg bataljona: pet poginulih i 13 teže ranjenih. Oslobođeno je 200 političkih osuđenika, među kojima je bilo oko 90 članova KPJ. Ostali su bili simpatizeri NOB-a i politički aktivisti.⁵⁰ Među oslobođenim zatočenicima nalazili su se poznati predratni komunisti: Radivoje Davidović Kepa i Mihailo Bato Javorski. Davidović je član KPJ od 1929. godine, a na robiji je proveo 12 godina, dok je Javorski član KPJ od 1937, a na robiji je proveo tri godine.

Odmah nakon oslobođenja Lepoglave, u Gradskoj je vijećnici organizirano prvo narodno javno suđenje zarobljenim policajcima i stražarima, komandiru straže i upravniku kaznonice. Sudska porota sastavljena je od 25 članova (borci i starješine), među kojima su bili i oslobođeni politički zatvorenici Radivoje Davidović i Mihailo Bata Javorski. Predsjednik Sudskog vijeća bio je politički komesar 12. divizije Marijan Cvetković. Na suđenje su pozvani i stanovnici Lepoglave, ali se zbog straha odazvao mali broj ljudi. Optužnica je podignuta protiv 35 stražara i policajaca, komandira straže i upravnika kaznonice. Javna tužba teretila ih je

⁴⁷ Ivan Magličić bio je artiljerijski natporučnik u Jalkovcu i dobrovoljno prešao na stranu NOVJ. Major u mirovini, živi u Rijeci.

⁴⁸ Nikola Šušnjar Geno, član SKOJ-a od 1938, u KPJ od 1940, student tehnike, jedan od organizatora ustanka u Moslavini. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«. U NOR-u borac, politkomesar čete, komandir čete, komesar bataljona i brigade. Poslije rata potpredsjednik u vladi SRH i član Predsjedništva SSRNH. Umro 1982. i sahranjen u Zagrebu.

⁴⁹ AVII, reg. br. k. 892—19/2.

⁵⁰ AVII, reg. br. k. 892—19/2.

zbog surovog i zločinačkog ponašanja prema političkim osuđenima, i otpora pri napadu čime su prouzrokovali smrt i teško ranjavanje 18 boraca Trećeg bataljona 12. brigade. Pošto je optužnica dokazana, na smrt strijeljanjem osuđeno je 15 stražara-policajaca i komandir straže, koji je bio glavni krivac za otpor. Prisiljavao je zatvorske stražare da se bore, a najteža krivica mu je što je spriječio upravnika da kaznionicu preda partizanima bez borbe. Od odgovornosti je oslobođen upravnik kaznionice jer je u dokaznom postupku utvrđeno da svojim postupcima nije povrijedio zatvorska prava i integritet osuđenika. Porota je ocijenila da je upravnik kaznionice svojim postupcima bio bliže NOP-u nego tzv. NDH. Na kraju završnog dijela suđenja predsjednik Sudskog vijeća Marijan Cvetković održao je politički govor upućen optuženima i rekao da će sve izdajnike hrvatskog naroda stići zaslužena kazna. Sudsko je vijeće također odlučilo da svi zatvorenici kojima je suđeno za kriminalna djela (ubojstvo i krađu) ostanu i dalje u zatvoru, što su borci brigade i stanovnici Lepoglave toplo pozdravili.

U povodu sjajne pobjede 12. brigade u Lepoglavi, vrhovni komandant NOV i POJ, drug Tito, uputio je 13. kolovoza 1943. godine depešu Georgi Dimitrovu i radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« na ruskom jeziku u kojoj se, među ostalim, kaže: »U Zagorju ova naša Dvanaesta divizija je od 9. do 15. jula imala 17 teških borbi s jedinicama 1. njemačke lovačke divizije, 12. motodivizije i s grupom 'Vest', s dva ustaška, jednim bataljonom — biciklista i s Bugarima. Devetog jula bile su velike borbe na Oštricama, a 14. jula kod Lepoglave. Zarobljeno je 28 vojnika i oficira. Zaplijenjeno: 8 haubica sa granatama, 9 teških mitraljeza i 28 puškomitraljeza, 445 pušaka, 240 ručnih granata, 50.00 metaka i mnogo drugog ratnog materijala. Ubijeno je 120 vojnika i oficira. Uništeni su rudnici uglja, Golubovac i Radobolj. Uništena su 2 aviona, 5 tenkova, 2 kamiona i oslobođeno 200 zatvorenika u Lepoglavi. To su sjajne pobjede ove naše divizije — 'Valter'.«⁵¹

Zbog likvidacije Lepoglave i ofenzivnih dejstava 12. brigade u pravcu Trakošćana, Sutle i ugroženosti Zagreba, neprijatelj je munjevito reagirao iz Varaždina, Maribora i Zagreba sa 4000 vojnika, 20 tenkova i 15 aviona. Već 14. srpnja avijacija je žestoko bombardirala položaje brigade i selo Žarovnicu, gdje se nalazio centar za evakuaciju zaplijenjenog materijala u Lepoglavi.⁵² Na stotine seljačkih zaprega izvlačilo je zaplijenjeni materijal i hranu. Budući da je plijen prelazio potrebe brigade i divizije i mogućnosti transporta, odlučeno je da se zaplijenjeno brašno, šećer i sol podijele siromašnim zagorskim seljacima. Taj su gest zagorski seljaci zapamtili, jer su stoljećima živjeli u siromaštvu i vječitaj oskudici u hrani. Sada su, odjednom, imali dovoljno brašna, soli i šećera. Poklon u hrani imao je snažan politički utjecaj.

Neprijateljska ofenziva »Varaždin« na 12. i 16. slavonsku brigadu i Kalnički partizanski odred počela je već 14. srpnja 1943. godine. Ofenziva je 12. brigadu zatekla na borbenom rasporedu između sela Meljana, Žarovnice i Prebukovlja. Žestoka borba s njemačkom pješadijom i ten-

⁵¹ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 16, Beograd 1984, str. 105. U originalu greškom piše Trinaesta, umjesto Dvanaesta divizija.

⁵² AVII, reg. br. k. 25—13/21.

kovima, potpomognutim avijacijom, vođena je 14. srpnja kod sela Žarovnice. Od 14. do 22. srpnja 1943. godine 12. brigada vodila je najteže i najkrvavije borbe koje su do tada vođene u sjevernoj i sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Brigada je na svojim plećima podnijela glavni teret njemačke ofenzive »Varaždin«. Borbe protiv njemačkih tenkova vođene su u selu Mihovljani, Kamešnici i kod Beleca, oko Krapine, Trgovišta, Kraljeva, Moždance, Trakošćana, Prebukovja, Lobora, Osijeka, Jazbine, Dedine i Svete Katalene, te na širem prostoru oko Trakošćana, Ivančice i Kalnika. Gotovo sve geografske točke na oko 2000 km² bile su poprište teških borbi s nadmoćnim neprijateljskim snagama, čija je avijacija bila svakodnevno u zraku od jutra do mraka. Usprkos nadmoćnosti neprijateljskih snaga, brigada se uspješno suprotstavljala, koristeći se svojim velikim borbenim iskustvom, a kada se ukazala povoljna prilika, prelazila je u protunapad.

Koristeći se pokretom, kao glavnim oblikom manevra u kombinaciji s napadima na manja neprijateljska uporišta i protunapadima na otvorenom terenu, brigada je uspješno izvršavala dobivene zadatke. Oslobođila je Lepoglavu, savladala manje neprijateljske posade i razorila rudnike uglja Radoboj, Novi Golubovec i Zajezdu, a u borbama kod Kamešnice, Mihovljana, Osijeka i Kalnika, uništila dva, a oštetila tri njemačka tenka od 15 do 25 tona. Dvadeseti srpnja ostat će zapamćen po velikoj vrućini, ali i po najkrvavijoj borbi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, koju je vodila 12. brigada. Sva uzvišenja, sve kote, seoski putovi i vinogradi u rajonu Mihovljana, Žimbrinovaca i Dedine zaliveni su krvlju boraca 12. brigade, a 150 boraca izbačeno je iz borbenog stroja. Od toga je 40 boraca ostalo na vječnoj straži slobode i bratstva Hrvata i Srba u dolini Krapine i Bednje, kod Lepoglave i južnim obroncima Ivančice i Kalnika.⁵³ Nakon dvanaestosatne žestoke i oštre borbe, oko 21 sat 20. srpnja, obruč oko 12. brigade bio je potpuno zatvoren. Brigada je sabijena na južne padine Kalnika, na uski prostor, oko 2—3 km². Odsječena od Štaba divizije i Operativnog štaba II. operativne zone, brigada je prepuštena sebi i svojoj sudbini. Najduža i najdramatičnija noć bila je ona između 20. i 21. srpnja. Brujanje neprijateljskih tenkova i pokreti neprijateljske pješadije, koja je otvarala mitraljesku vatru, nisu prestajali duboko u noć. Pošto je izvršio procjenu novonastale borbene situacije, Štab brigade donio je jedino ispravnu odluku — da se brigada još u toku noći probije iz okruženja i prebaci preko ceste i željezničke pruge Križevci—Koprivnica u pravcu istoka na Bilogoru i da se tako izbjegne uništenje brigade. U toku noći komandant brigade Josip Antolović, koji je bio veoma pribran i odlučan, pokušao je da u neprijateljskom obruču pronađe slabo mjesto, ali njega nije bilo. Iz časa u čas rasla je i povećavala se psihička napetost i neizvjesnost. Rano ujutro oko četiri sata brigada je kod Carevdara izbila na komunikaciju Križevci — Koprivnica, koja je bila zaposjednuta pješadijom i neprijateljskim tenkovima. To mjesto komandant brigade izabrao je za proboj iz okruženja. U grupi za pro-

⁵³ AVII, reg. br. k. 25—15/1. Kod Mihovljana u borbi s tenkovima poginuo je hrabri Dragan Radmilović, vodnik 3. voda 2. čete Trećeg bataljona, a komandir 2. čete Trećeg bataljona, Branko Baričević Čeh, teško je ranjen u glavu i nakon sedam dana umro je u bolnici.

boj bilo je oko 40 puškomitraljeza, koji su otvorili uragansku koncentričnu vatru na neprijatelja koji se nalazio u poljskim zaklonima izgrađenim na brzinu, a iz 500 grla prolomilo se snažno i prodorno »Hura«. Neprijatelj je bio razbijen, a u njegovom borbenom poretku napravljena je breša kroz koju je prošla čitava brigada osim Prvog bataljona, koji se nalazio u zaštitnici. Uporište u Carevdaru i oklopni vlak koji se nalazio u željezničkoj stanici na pravcu proboja iz okruženja nisu bili prepreka za borce 12. brigade. Posada u Carevdaru bila je iznenađena i poslije kraćeg otpora dala se u bijeg prema Koprivnici. Ipak, nije sve išlo glatko. Neprijateljska komanda pokušala je da ispravi taktičku grešku upotrebom tenkovskih jedinica, kojima je zatvorila brešu i spriječila prolazak Prvog bataljona. Zatvaranjem breše Prvi je bataljon ostao odsječen istočno od Kalnika i tek poslije dva dana vještog manevriranja u okruženju uspio je da se prebaci preko komunikacije Križevci—Koprivnica i uđe u sastav brigade.

U izvještaju sekretara brigadnog komiteta Pere Cara⁵⁴ upućenog 1. kolovoza 1943. godine CK KPH istaknuto je da je brigada u sjeverozapadnoj Hrvatskoj postigla velike vojne i političke uspjehe, ali »što se tiče mobilizacije i dizanja hrvatskog naroda na ustanak imali smo malo uspjeha«. Nadalje su tu kaže da su u kontaktu sa narodom borci brigade pokazali visoku političku svijest, da su pojedinačno i grupno maksimalno razvili agitaciono-propagandni rad, jer stanovništvo nije htjelo da dolazi na javne političke zborove. Na kraju se zaključuje: »Time se uspjelo toliko da je taj siromašni narod nosio partizanima kada su prolazili kroz sela u košarama voće. Tako su naši partizani koji su većinom Srbi na ovom putu pokazali da je skovano bratstvo srpskog i hrvatskog naroda.«⁵⁵

Nakon povratka u Slavoniju, Štab 12. divizije pohvalio je 12. brigadu za postignute vojne i političke uspjehe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. U naredjenju za pohvalu, uz ostalo, stoji: »Nakon mjesec dana žestokih borbi vi ste izvršili vojnički i politički zadatak koji je pred vas postavljen. Vi ste oslobodili Lepoglavu i Bednju i vodili 17 uspješnih borbi na terenu s nadmoćnim neprijateljem i dokazali vašu superiornost u borbi. Uništili ste tri rudnika uglja, četiri kamiona i oštetili pet neprijateljskih tenkova. U svim tim borbama neprijatelj je imao preko 400 mrtvih, a ukupan plijen bio je osam haubica 100 mm, dva vagona artiljerijskih granata, 400 pušaka, 13 mitraljeza, 12 automata, mnogo ratne opreme i velike količine hrane: brašna, šećera i soli, tekstila i 2 vagona kože. Drugovi borci, vi ste se pokazali pravi heroji. U sukobima sa neprijateljem vi se niste uplašili čeličnih tenkova koji su jurišali na vas. Podnosili ste najteže marševe, napore i gladovanja u cilju izvršenja borbenog zadatka. Pokazali ste visoku političku svijest i pravilan odnos prema narodu na svakom koraku. Vaš boravak u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bio je uspješan u svakom pogledu. Hrvatski narod je vidio vašu snažnu i herojsku brigadu i da se vi borite za interese hrvatskog i ostalih

⁵⁴ Narodni heroj, u NOR-u zamjenik komesara brigade i divizije. Jedan od organizatora ustanka u Slavoniji i veoma popularan u Slavoniji. Umro 1985. godine i sahranjen u Zagrebu.

⁵⁵ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, KP—26/1486.

naroda Jugoslavije. Drugovi, borci 12. brigade, vi ste pokazali u svim borbama da ste dostojni imena udarnika, jer ste na sebe primili glavni teret svih borbi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i pored toga zadali neprijatelju najteže udarce.«⁵⁶

Jedan od sekretara KPH za zagrebačku oblast i sjeverozapadnu Hrvatsku, član Savjeta federacije dr Josip Hrnčević u svojim sjećanjima kaže: »U historiji narodnooslobodilačkog rata ostat će krupnim slovima zapisan borbeni pohod 12. slavonske udarne divizije u ljeto 1943. na Kalnik i u Hrvatsko zagorje, kojom su prilikom brigade te divizije, zajedno s Kalničkim partizanskim odredom, oslobodile Lepoglavu, a iz nje i veći broj komunista robijaša.«⁵⁷

⁵⁶ AVII, reg. br. k. 881, A-1/21. Naređenje su potpisali komandant divizije, Milan Stanivuković i politički komesar, Marijan Cvetković. Štab 12. slavonske divizije i Štab 6. slavonskog korpusa ocijenili su da je 12. brigada svoj dio zadatka potpuno izvršila AVII, reg. br. k. 470—28/6.

⁵⁷ Josip Hrnčević, Svjedočanstva, 78, Zagreb 1984.